

TÓTH ARNOLD

Sziúk Magyarországon – megjegyzések egy fordításkötet margójára

Robert M. Utley: A lándzsa és a pajzs. Ülő Bika élete és kora.
Joseph E. Brown: A szent pipa. Budapest: Osiris. 2004. 627 p.

Az alábbi recenzió némiképp túlmutat a műfaj szokásos keretein: nem csupán egy nemrégiben megjelent antropológiai tárgyú kötet ismertetését tartalmazza, hanem a fordítás szempontjából igyekszik rávilágítani az idegen nyelvű írások magyarításának problémájára. A külföldi irodalmak hazai interpretációjának talán legfontosabb kérdése a magyar változat létrejöttének mikéntje, és ez a kérdésfelvetés természetesen két irányba mutat: egyrészt a magyarul megjelentetni kívánt művek kiválasztása, másrészt a fordítás módja érdemel figyelmet a recenzens szempontjából. Az Osiris sorozatában legutóbb megjelent észak-amerikai indián tárgyú, két könyvet magában foglaló fordításkötet ilyen típusú bemutatása talán szolgálhat bizonyos tanulságokkal. A recenzió ugyanakkor a magyar közgondolkodásban élő indiánkép, az indiánokkal kapcsolatos hazai recepció mint lehetséges kutatási téma és a sziú nyelvű kifejezések magyarra átültetése kapcsán is felvet további kérdéseket.

Az észak-amerikai őslakos (indián) kultúrákkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom hazai ismertsége meglehetősen szűk körű. Ennek az oka részben az, hogy a téma iránti antropológiai-néprajzi érdeklődés Magyarországon csekély; a szakmabeli vagy nem szakmabeli kutatók és érdeklődők többnyire első kézből ismerik és használják az idevonatkozó több könyvtárnyi külföldi irodalmat. Ugyanakkor a hazai köztudatban (és ezáltal a hazai könyvkiadásban is) az észak-amerikai indiánok legnagyobbbrészt a nagyközönségnek szóló ismeretterjesztő kategóriában helyezkednek el, és ebben a műfajban valóságos dömpingje van a könyvkiadásnak. Az elmúlt tíz évben több, szakmailag többé-kevésbé igényes, jobbára ifjúsági olvasóközönségre számot tartó színes képeskönyv is napvilágot látott Magyarországon ebben a tárgykörben. Ezek mellett több életrajzi vonatkozású munka, illetve angol nyelvű antológiákból szemezgetett folklórszövegeket tartalmazó könyv jelzi az érdeklődés fő vonulatát.¹

Hogy a különböző, tőlünk térben és kulturálisan egyaránt távoli népekről a magyar közgondolkodás milyen sematikus kategóriákat alakít ki, és ezek a sematizmusok hogyan befolyásolják azután a velük kapcsolatos megközelítéseket és interpretációs kereteket, azt az indián kultúrák példáján kiválóan lehetne kutatni és érzékeltetni. Tanulságos ilyen szempontból áttekinteni az őslakos amerikaiakkal kapcsolatos magyar nyelvű irodalmat. Nemcsak a megjelent művek alakítják tehát az indiánokról alkotott képünket, hanem a történetileg belénk rögzült sematizmusok is befolyásolják, hogy a témával kapcsolatban mik jelennek meg idehaza a könyvkiadásban. (Az európai, illetve a magyar indiánképpel

kapcsolatban lásd Berkhofer 1979; Feest 1987; Borsányi 1987; Závodszy 1992:115–117; Borsányi 2001:161–199.)

E két, egymással egyébiránt szorosan összefüggő tényező – a jelentős mennyiségű ismeretterjesztő irodalom mellett szerényen meghúzódozó szakmai könyvkiadás – kapcsán azt kell mondanom, hogy igen nagy várakozással vettem kézbe az Osiris könyvtár Antropológia sorozatában 2004-ben megjelent, két művet egyben tartalmazó fordításkötetet. A műfaj jellegéből adódóan a recenziens elsődleges feladata, hogy a magyar nyelvű közreadással kapcsolatos észrevételeit megtegye; éppen ezért a két írás ismertető jellegű bemutatását az alábbiakban rövidre fogom, ehelyett inkább a szövegek hazai kiadásának szempontjait helyezem előtérbe.

A fordításkötetben szereplő mindkét könyv az észak-amerikai lakota (títon sziú) indiánok világába vezeti be az olvasót. A sziúkkal kapcsolatos első adataink a 17. század első harmadából valók. Feltehetően a Nagy-tavak vidékéről vándoroltak Minnesotán keresztül a mai Észak- és Dél-Dakota, Nebraska, Wyoming és Montana államok területére, a puskákkal jól felszerelt odzsibuák elől menekülve. 1750 körül ismerték meg a lovat, és legkésőbb 1780 körül a törzsek egy része (leginkább a nyugati títon sziúk és az ihankton, ihanktonai sziúk néhány csoportja) áttért a lovas nomád bölényvadász életmódra. A keletebbi, Missouri-vidéki és a mai Minnesotában megtelepedett csoportok részben letelepült földművesek maradtak, vagy kukoricatermesztő és vadászó félnomád életmódot alakítottak ki. A sziúk hét törzse (wahpeton, wahpekute, sziszeton, mdevakanton, ihankton, ihanktonai, títon) mint létszámában is jelentős nép a sájenekkel és az arapahókkal szövetségben egy évszázadig uralta a Nagy-síkság középső részét. 1860 és 1883 között telepítette őket rezervátumokba az Egyesült Államok kormánya (összefoglalóan lásd Waldman 1999:228–234). A 2000. évi népszámlálás adatai szerinti 153 ezres létszámával a sziú a harmadik legnépesebb őslakos nemzet az USA-ban.

A kettős fordításkötet elején álló, sorrendben első könyv (Robert M. Utley: *A lándzsa és a pajzs. Ülő Bika élete és kora*. Eredeti címe: *The Lance and the Shield. The Life and Times of Sitting Bull*. New York: John Macrae Book – Henry Holt and Company, 1993) egy hadtörténész munkája, amely az Egyesült Államokban máig nagy népszerűségnek örvend. Megjelenésekor több díjat is elnyert, köztük megkapta a Nyugat Történelmének Szövetsége által adományozott, az év legjobb könyvének járó elismerést (14. p.). Stílusában, témájában és főként fogadtatását tekintve leginkább Dee Brown (1973) korábbi, magyarul is megjelent történelmi bestselleréhez hasonlítható – hozzáátéve ehhez, hogy *A lándzsa és a pajzs* az olvashatóság mellett a tudományos szempontoknak is maradéktalanul megfelel.

Utley a legendás sziú főnök, Ülő Bika (Sitting Bull, 1831 k.–1890) eddigi legrészletesebb és legalaposabban megírt, kritikailag is átgondolt életrajzát adja, a megfelelő részeknél több-kevesebb etnológiai és hadtörténelmi jellegű kitekintéssel, melyek által Ülő Bika tágabb (títon sziú, lakota) és szűkebb (húgpápá) életvilágának 19. századi viszonyaira is fény derül. A kötet számunkra talán legnagyobb értéke, hogy igyekszik bemutatni a korszak fegyveres konfliktusait (a kormány indián háborúit) mögött húzódozó kulturális értékrendbeli és interpretációs különbségeket, melyek miatt a szemben álló felek egyike sem tudta (hozzátéveszem, nem is tudhatta) értelmezni a másik fél kijelentéseit, gesztusait, békés és háborús tetteit és mindezek mozgatórugóit.

A könyv huszonnégy fejezetéből az első négy (*Ifjúság, A harcok, Vicsásá vákán, A*

vászcisuk) foglalkozik a húgpápák 1830–1860 közötti életmódjával, a mindennapi élet, a szellemi és társadalmi kultúra, a vallás jelenségeinek bemutatásával. Ez a bevezetőnek is tekinthető rész alapozza meg a következő hús fejezet eseménytörténetét, amelyek Ülő Bika életútjának legfontosabb állomásai mentén írják le a lakoták háborúinak és rezervátumokba kényszerítésének eseményeit. A szerző az objektivitásra törekszik; a már említett Dee Brownnal ellentétben nem az 1970-es évektől újra feléledő indián romantika, hanem a kölcsönös megértés – illetve meg nem értés – szellemében, a forráskritikát alkalmazó történész szűrőjén át fogalmazza meg mondandóját.

A második könyv (Joseph E. Brown: *A szent pipa*. Eredetije: *The Sacred Pipe: Black Elk's Account of the Seven Rites of the Oglala Sioux*. Norman: University of Oklahoma Press, 1953) a lakoták vallási életének hét szent rítusát mutatja be az oglala szíu szent ember, Fekete Jávorszarvas (Black Elk, 1862–1950) egyes szám első személyű elbeszélésében. Ez a korábbi hasonló fordítások közül leginkább Richard Erdoes életrajzi jellegű riportkönyvével, a Sánta Őz-kötet néhány fejezetével állítható párhuzamba (Fire–Erdoes 1988: 175–268).

A szent pipa tulajdonképpen egy korábbi, John G. Neihardt által lejegyzett és közreadott életrajz (Neihardt 1932) folytatása. Fekete Jávorszarvas élete utolsó három évében Joseph Epes Brownnak mondta el népe szent rítusait azzal a céllal, hogy szellemi örökségét az utókor számára ebben a könyvben hagyja hátra. Ennek megfelelően elbeszélése szinte rendszerszerűen állítja elénk a lakota hitvilágot: kisebb részben mítoszokat, nagyobb részben rítusokat, gazdagon kiegészítve a szertartásokhoz kapcsolódó szövegekkel. Fekete Jávorszarvas életműve, a róla szóló és a vele kapcsolatos primer és szekunder irodalom egy jellegzetes „belső köre” a témának, ám ez a szerző előszavából (475–479. p.) csak részben derül ki.

A könyv nyolc fejezetből áll. Az elsőben a Szent Pipa adományozásának mítoszáét, a lakota világszemlélet alapját jelentő „Fehér Bölényborjú Asszony” történetének egy variánsát olvashatjuk. Jellemző, hogy Utley életrajza ugyanezzel a mítoszzal, a lakoták legfontosabb szent szövegével kezdődik. A következő hét fejezet mindegyike egy-egy szent rítus (a lélek megtalálása, a megtisztulás, a látomáskeresés, a naptánc, a rokontemetés, a leányok felkészítése az asszonyi létre és a szent labdajáték) bemutatását tartalmazza. A kötethez fűzött jegyzetekben Brown összehasonlító vallásetnológiai kontextusba helyezi, illetve további adalékokkal gazdagítja a Black Elk által elmondottakat (602–611. p.).

A Szent pipa kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy a mű eredetije az Egyesült Államokban rendkívüli hatással volt mind a közvéleményre, mind az őshonos amerikaiak *revival* vallási mozgalmaira. Az 1950-es, 1960-as években az újjáéledő naptáncszertartásokat szervező vallási vezetők nemcsak az emlékezetben élő orális tradíciót, hanem Fekete Jávorszarvas nyomtatásban megőrzött elbeszélését is forrásként használták a lakota hagyományok újraalkotásakor. Érdekes mozzanat, hogy Fekete Jávorszarvas gondolatvilágában és a vallási jelenségekről alkotott rendszerében tetten érhető a katolicizmus – és azon belül is mindenekelelt a jezsuita hittérítők – hatása is. A szíuók 1640 óta állnak kapcsolatban a jezsuitákkal, és a misszionáriusok a beszélt nyelv írott formájának megalkotásával gyakorlatilag a 19. század közepétől megteremtették a lakota vallási eszmék és rituális cselekmények megértésének lehetőségét. A jezsuiták voltak az első és máig a legnagyobb hatású antropológusok is egyben, akik a lakotákkal kapcsolatos első

társadalomtudományi, néprajzi és nyelvészeti munkákat elkészítették. A kapcsolat oda-vissza működött, így Fekete Jávorszarvasnál a hét rítus és a hét szentség párhuzama vagy a naptánc aszketikus önfeláldozásként való értelmezése magyarázható a jezsuiták hatásával (Enochs 1996; Stover 1997; Holler 1995). A naptánc modern kori jelenségeire vonatkozóan lásd Borsányi (1990), illetve Powers (W. 2001:383–393) művét.

Az Osiris-sorozat, illetve a jelen fordításkötet szerkesztőinek talán érdemes lett volna egy rövid bevezetőben kitérni arra, hogy a tengernyi hasonló témájú és jellegű amerikai szakirodalomból miért éppen e két mű magyar nyelvű kiadása mellett döntöttek. A választás mindenképpen „klasszikus” abban az értelemben, hogy idehaza is ismert személyekről van szó. Kettejük közül Ülő Bika integráns része a legszélesebb értelemben vett hazai közönség sematikus indiánképeinek, ugyanakkor Fekete Jávorszarvas neve is ismerősen cseng az olvasók egy népes tábora számára. Ez utóbbi szinte emblematikusan jelzi azt a fajta felfokozott érdeklődést, amely a 21. század hajnalán a lakota hagyományok iránt kibontakozóban van világszerte. Ennek hazai vonatkozásai akár a néprajzi-antropológiai kutatások tárgyául is szolgálhatnak.²

Hasonlóképpen közismert és romantikus attitűdökkel övezett nemcsak a két személy, hanem maga a lakota nép is, amelynek mozgalmas és válságos történeti korszakát idézi fel mindkét könyv. A szíu indiánok Ülő Bika vezette fegyveres küzdelmei, Custer utolsó csatája, a Wounded Knee-i mészárlás vagy éppen Buffalo Bill utazó vadnyugati cirkusza – megannyi számtalanszor látott, hallott, olvasott epizód, melyek ismeretében az olvasó a bemutatott fordításkötetet már a címlapja alapján el tudja helyezni a saját kognitív mezejében. (A síksági lovas harcos mint valamennyi indián szimbóluma kapcsán lásd Ewers 1965.)

A két könyv egyébiránt minden szempontból jól kiegészíti egymást, és ezáltal sokoldalú, plasztikus képet ad a lakoták 19. század végi életéről. Nemcsak a téma kapcsolja őket egybe, hanem az életrajzi jelleg és a bemutatott korszak is. Utley pontos, szakszerű és részletekbe menően alapos történeti szövege mellé kiválóan illeszkedik a Fekete Jávorszarvas-féle, „native american storytelling” jellegű elbeszélő, mesélő hangnem. Nem hiányoznak azonban innen sem a bőséges jegyzetek, és mindkét munkához név-, hely- és tárgymutató készült. A választás tehát indokoltnak, körültekintőnek, ugyanakkor populárisnak tűnik – ami nem válik a kötet hátrányára, különösen, ha az eladhatóság nem mellékes szempontjait is figyelembe vesszük. Ugyanakkor jó lett volna, ha a szerkesztők erre vonatkozó nézeteiket egy bevezetőben megosztják az olvasóval, és – éppen a szélesebb közönségre gondolva – ezzel együtt kijelölik a művek szakirodalomban elfoglalt helyét, értékét, súlyát.

Ezenfelül a fordítás néhány egyenetlensége és ezzel összefüggésben a fordítást ellenőrző szakmai lektor hiánya érdemel alaposabb bemutatást. Ha volt ilyen típusú előzetes kontrollja a megjelentetésre szánt szövegnek, akkor az nem derül ki a kötetből. *A lándzsa és a pajzs* kötetet Hahner Péter fordította, *A szent pipa* fordítója Bökönyi Teodóra volt. Hogy a probléma nemcsak a recenzens számára jelent meg ilyen hangsúllyal, azt jelzi a kötet elejére illesztett fordítói jegyzet, amelyben Hahner Péter ismerteti a felmerült nehézségeket (15–17. p.).

Igyekszem elkerülni a recenziók és kritikák azon típusát, amely elvárja a bemutatott írástól vagy fordítástól, hogy az legalábbis tökéletes legyen. Azok az egyenetlenségek, amelyekre alább reflektálok, a fordításkötet értékét és használhatóságát alapvetően nem

befolyásolják. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy amíg ebben a tárgykörben átlag húsz-harminc évente jelennek meg magyar nyelven hasonló horderejű munkák, addig egy nem eléggé körültekintő fordítás hosszú időre meghatározhatja a témával kapcsolatos szóhasználatot. És ez igaz visszafelé is: az eddig megjelent lakota tárgyú és magyar nyelvű szövegek csekély száma miatt nem is alakulhatott ki következetes, nyelvészeti, antropológiai és történeti szempontból egyaránt elfogadott terminológia és szóátírási rendszer.

A szakmai jellegű kritika két vonatkozásban érinti a fordítók munkáját. Az első alapkérdés a lakota társadalmi viszonyokra és életmódra vonatkozó, az amerikai tudományos szóhasználatban már régóta meghonosodott angol kifejezések átültetése magyarra. Ismert dolog, hogy a száz–százötven évvel ezelőtti törzsi társadalmi intézményekre vagy kulturális jelenségekre a magyar nyelvnek sokszor nincsenek megfelelő kifejezései, és tudható az is, hogy a leíráshoz használt kifejezéseket mi már egy angol–amerikai értelmezési szűrőn keresztül kell hogy megalkossuk. Mindezekkel együtt azonban a síksági indián népekre vonatkozóan számos kifejezés korábban már meghonosodott a magyar szóhasználatban, és noha azok nem feltétlenül jobbak a Hahner Péter által használtaknál, a rendszeresség és a terminológiai következetesség érdekében talán érdemes lett volna velük élni.

Így például a *war party*, *raiding party* fordítása a kötetben *harci osztag*, *háborús osztag*; holott a szélesebb körben ismert és korábban mások által is használt *harci vállalkozás*, *harci portya* talán jobban kifejezi a lakoták meglehetősen spontán, formai és katonai értelemben sokszor legkevésbé sem szervezett, többnyire laza informális csoportokban végrehajtott fegyveres akcióit. A harci vállalkozások effajta jellegzetességeivel kapcsolatos tradicionális szemléletre vonatkozóan lásd Newcomb (1950:317–330) művét. Az újabb kutatásokat elméleti igénygel összefoglalja Schröder (1999:191–214). Ezek alapján a szervezethez és katonai fegyelmet sugalló *osztag* kifejezés véleményem szerint kerülendő volna. Hasonlóképpen nehézkes a síksági indián harcmodorra jellemző *countig coup* fogalom fordítása, melyre Hahner Péter a *csapás*, *csapást számol* kifejezést használja – ez a korábbi fordításokban egységesen *ütésszámlálás*, *ütést számol valakin* formában szerepelt. Ezt a megoldást használja a Hahner Péter által is hivatkozott, sok szempontból mérvadó áttekintés (Collins szerk. 1993:69, Lesetár Péter fordításában; lásd még Fire–Erdoes 1988:14).

A lakota társadalom alapegysége, az egész évben együtt táborozó, tíz–húsz főtől 150–200 főig terjedő létszámú, valós és fiktív-rituális rokoni kötelékekkel összefűzött *tiospaye* (*band*) esetében sem szerencsés az angol eredetiből tükörfordítással megalkotott *banda*, *kóborló banda* szóhasználat. A lakoták szemléletében a *tiospaye* nagycsaládot jelent, amelybe a rokonná fogadás rítusával (*hunkapi*) léphet be külső személy (567–580. p., illetve White Hat 1999:28); a korábbi magyar munkákban a *vadászcsoport* vagy a *nagycsalád* elnevezés volt jellemző (Fire–Erdoes 1988:201). Az említett szavakkal kapcsolatos megjegyzések talán szórszálhasogatásnak tűnhetnek; mivel azonban a téma szempontjából mindhárom kifejezés alapvető fontosságú, és az egész szövegen végigvonul, jó lett volna körültekintőbben és pontosabban (az angol eredeti tükrözése helyett inkább értelmező módon) magyarra átültetni.

A második, az előzőnél ugyan nem jelentősebb, ám szembetűnőbb probléma, hogy hasonlóképpen jártak el a fordítók a lakota nyelvű kifejezések esetében is. Mentségükre felhozható, hogy mindkét szövegben olyan magas számban szerepelnek sziú szavak és nevek, hogy a munka nehézségéről nem nehéz képet alkotnunk. A kötet elé fűzött for-

dítói jegyzetben ezt olvashatjuk: „Az indián törzsek és az egyes indiánok hazánkban általában ritkán használt neveinek még mindig nem alakult ki az egységes magyar átírási módja. A szabályok szerint a latin betűs írású nyelvek neveit a magyar ábécével, lehetőleg a forrásnyelvből írjuk át. Csakhogy a régebbi forrásnyelvek egy része s a nevek pontos, korabeli kiejtése már a mai őslakos amerikaiak körében is ismeretlen. Ők maguk is az angol átírást és az angolos kiejtést használják. [...] Senki sem tudja már pontosan, hogyan ejtették ki az indiánok az általuk használt neveket.” (15. p.) Ennek megfelelően az eredeti műben bőségesen olvasható lakota szavakat a fordító automatikusan az angolos kiejtéshez közelíti, és úgy írja át a magyar helyesírás szabályainak megfelelően, mindennütt zárójelbe téve az angol nyelvű kötetben található eredeti írásmódot. „Kénytelenek vagyunk ehhez alkalmazkodni, hiszen a 19. századi sziú kiejtést nem rekonstruálhatjuk pontosan.” (16. p.)

Ez az eljárás önmagában véve helyes és következetes, sőt sok szempontból az egyetlen járható út, azonban két tényezőt teljesen figyelmen kívül hagy. Egyrészt a lakota nyelvű szavak magyar átírásának vannak előzményei (a legjelentősebb Fire–Erdoes 1988, Simóné Avarossy Éva fordítása). Másrészt az őshonos amerikai nyelvek közül éppen a lakota az egyik, amelynek kiejtési formáit pontosan ismerjük, és – megfordítva a fordító kijelentését – ők maguk sem az angolos kiejtést használják. A sziú-kátóba (sioux-catawba) nyelvcsalád legnagyobb élő nyelveként a lakota tulajdonképpen a dakota-sziú nyelv nyugati dialektusa, melyet 1990-ben 13–15 ezren beszéltek anyanyelvükként; a nyelvet második nyelvként beszélőkkel együtt körülbelül húszezerre tehető az aktív használók száma. Ezzel – a navahó után – az Egyesült Államok második legnagyobb élő őshonos nyelve a lakota. Ugyanakkor ez a szám a teljes sziú népességnek alig több mint tíz százalékát jelenti. Ezt figyelembe véve részben igaza van Hahner Péternek, amikor az angolos írásmód és kiejtés elterjedtségére hivatkozik. Nem kétséges azonban, hogy általában a „native speaker” kategóriájába nem sorolható, angolul beszélő őslakos amerikaiak tömegei is tisztában vannak saját nyelvük legfőbb kiejtési és ortográfiai szabályaival.

Noha valóban nehéz volna rekonstruálni a lakota szavak 19. századi hangzását, a mai kiejtés formái alapot jelenthetnek egyfajta retrospektív szóátírási megoldáshoz. Ennek a mi számunkra azért van nagy jelentősége, mert lehetőségünk van az élő forrásnyelvhez hasonítani a magyarra átültetett alakokat. Minden bizonnyal sokkal közelebb áll a mai lakota a száz évvel ezelőtti lakotához, mint a mai amerikai angol a száz évvel ezelőtti lakotához. Ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy a kötetben alkalmazott átírási gyakorlat a valóságostól meglehetősen távoli hangalakokat adott a lakota szavak egy részének.

Az írás nélküli amerikai indián nyelvek latin ábécével történő lejegyzésének és a különböző átírási rendszereknek megvan a maguk szerteágazó története. A lakota azon kevés nyelvek egyike, amelyeknek viszonylag korán (a 19. század első felében) kialakult az írásbeli formája, és az első nyomtatott lakota szövegek megjelenése óta eltelt 170 évben több irányban történt az ortográfia fejlődése. 1970 óta a lakota nyelvnek egyetemi tanszéke van Coloradóban, az alsó- és középfokú oktatás számára pedig többtucatnyi tankönyv és szöveggyűjtemény jelent meg az elmúlt három évtizedben.

A legfontosabb lakota nyelvű irodalmat közel harminckötetnyire tehetjük: nyolc szótár, négy rendszerező nyelvtan, négy nyelvkönyv típusú szöveggyűjtemény, két teljes bibliafordítás és kilenc-kötetnyi (nagy részt folklórszövegeket és memoárokat tartalmazó) szövegpublikáció az eddigi termés, nem tekintve a nyelvközpontok segédleteiként elkészí-

tett számtalan nyelvkönyvet, olvasókönyvet és kisebb szótárat. A felsorolt anyag legalább hétféle ortográfiával készült, ami önmagában is okot ad némi zűrzavarra – de hogy a lakota szavakat az angolos írásmód és kiejtés szerint használnák, azt ezek után nem állíthatjuk. A kiejtésre vonatkozóan pedig se szeri, se száma azoknak a nyelvoktatást segítő hangzó anyagoknak, amelyek néhány éve már az interneten ingyen is elérhetők.³

Az első ortográfiai rendszert a misszionárius Stephen Return Riggs és társai készítették 1834-ben, és bibliai részleteket fordítottak le a szíúk számára. 1879-ben és 1886-ban újabb bibliafordítások születtek, Riggs szótára és nyelvtana azonban csak jó hatvan évvel később látott napvilágot (Riggs 1890; 1893). A hétköznapi életben ezt az átírási rendszert az 1940-es évekig használták. A következő, teljesen fonetikus, éppen ezért nehézkes és csak a nyelvészek körében használatos ortográfiát Boas és Swanton készítették 1910-ben, és ők adták ki az első valóban tudományos igényű szíú nyelvtant (Boas–Swanton 1911). Ella Deloria követte az ő megoldásaikat, és 1932-ben anyanyelvű szövegeket publikált, majd közreműködésével 1940-ben újabb rendszerező nyelvtan jelent meg (Deloria 1932; Boas–Deloria 1940).

Riggs után máig meghatározó jelentőségű Eugene Buechel jezsuita misszionárius munkássága, aki bibliafordítását 1924-ben adta ki, nyelvtanát pedig 1939-ben jelentette meg (Buechel 1924; 1939). Szótárát halála után Paul Manhart rendezte sajtó alá, 1970-ben (Buechel 1970). Riggs és Buechel nyomán a kereszténnyé lett lakoták zöme az írás-olvasást is elsajátította. A 19. század végén és a 20. század elején memoárok, naplók, magánlevelek íródtak lakotául, és megjelent az anyanyelvű nyomtatott sajtó is. A legkorábbi ilyen típusú szöveg Bushotter (1887) munkája. A 20. század derekára kialakult egyfajta „óslakos köznépi” (*native*) ortográfia, amely a hétköznapi nyelvhasználatban és a saját előállítású nyomdai termékekben máig uralkodó. *A lándzsa és a pajzs*, illetve *A szent pipa* eredetije is ezt a köznépi írásmódot használja – mintegy jelezve ezzel, hogy az eredeti művek is elsősorban a nagyközönségnek íródtak, és a nyelvi pontosság helyett az olvashatóság, a közérthetőség szempontjai vezérelték a szerzőket.

A Coloradói Egyetemen 1970-ben indult egy lakota nyelvi program, David Rood és Alan Taylor vezetésével. A cél az egyetemi nyelvoktatás és az egyetemi szintű nyelvészeti kutatások igényeinek megfelelő ortográfia megteremtése volt (Rood–Taylor 1976a; 1976b). A későbbi hasonló kísérletek (Starr 1996; White Hat 1999; Ullrich 2002) gyakorlatilag a Colorado University- (CU-) típusú átírás továbbfejlesztett változatai. Az 1990-es években jelent meg a Txakini-típusú ortográfia, amely a Coloradói Egyetem rendszerét alkalmazta az angol klaviatúra billentyűzetére, illetve a Net-Siouan elnevezésű, szintén a klaviatúrára alkalmazott és az internetes levelezésben használt átírási változat.

A felsorolt kilenc különböző ortográfia kombinálásával további átírási kísérletek is születtek; gyakorlatilag a teljesen fonetikus és az egyáltalán nem fonetikus végletek között húzódo skálán lehet ezeket elhelyezni. A legfőbb eltérések a nazális magánhangzók és az aspiráns mássalhangzók jelölésében, illetve a nyelvi hangsúly jelölésében vagy nem jelölésében vannak. A valós helyzet az, hogy tökéletes ortográfia nem létezik és nem is létezhet, mert a beszélt nyelv éppen ezeken a pontokon kisebb-nagyobb táji és csoportnyelvi (a mai differenciálódás szerint leginkább rezervátumi, rezervátumon kívüli és nagyvárosi) eltéréseket mutat.

A lakota szavak magyar nyelvre történő átírására vonatkozóan azt kell tehát mondanunk, hogy a forrásnyelv kiejtése viszonylagos biztonsággal megismerhető, noha ez még

mindig nem oldja meg a magyar hangzókészletből hiányzó nazális és aspiráns hangok problémáját vagy a jelentésmegkülönböztető funkcióval bíró hangmagasságok jelölését. Általában véve a valóságot sokkal jobban megközelíti, ha az angolos kiejtésre törekvés helyett magyarosan, a saját fonetikánk és hangzókészletünk alapján olvassuk ki és írjuk aztán le az ilyen vagy amolyan ortográfiával, latin betűkkel lejegyzett lakota szavakat. Így Ülő Bika neve, Tatanka lyotanka nem lesz *Ájotanka*, hanem *Íjótanka*, esetleg *Íjódágé*, ha a nazális „an” magánhangzót érzékeltetni szeretnénk. Hasonlóképpen az alábbiak: tiyospaye (‘nagy család’) *tájospé* helyett *tíjospáje*; wasichu (‘fehér ember’) *vaszicsu* helyett *vásicsú*; akicita (‘rendfenntartó, harcos’) *ekiszita* helyett *akicsíta*; Hunkesni (‘lassú’, szó szerint: ‘nem gyors’) *hankeszni* helyett *hunkésni*; a Cannumpa Wakan Oloowan (‘szentpipa-ének’) *kánumpá vákán olúván* helyett *csánúmpá vákhá olóván*, ahol a dupla „oo” eredetileg nyelvi hangsúlyt és nem „u” hangot jelöl, és így tovább.

Bökönyi Teodóra fordítása ilyen értelemben jobban, hitelesebben adja vissza a szavak eredeti hangzását. Ugyanakkor az általa fordított részben több a formai-tipográfiai következetlenség: a lakota szavaknak az angol nyelvű forrásszövegben olvasható formája és az általa megalkotott magyar nyelvű fonetikus átírása több helyütt összekeveredik. A személynevek fordítása ugyanakkor mindkét műben megfelelő, sőt sok szempontból jobb is az előzményeknél – éppen ennek kapcsán mutatkozik meg az értelmező jellegű fordítás nagyszerűsége a tükrözés sokszor esetlen megoldásaival szemben.

Nem csupán fordítási, de elméleti-terminológiai problémákat vet fel a tiron sziúk hét altörzsének elnevezése. A kötetben az Utley által eredetileg alkalmazott törzsnevek szerepelnek, a már ismert angolos kiejtéssel átírva. A bevezetőben megjelölt módszer következetes végigvitele szempontjából ez az eljárás helyes; ugyanakkor a magyarra már egyszer átültetett eredeti törzsnevek alkalmazása talán célravezetőbb lett volna a szakirodalmi folytonosság tekintetében. A közérthetőség és az olvashatóság azonban itt alighanem lényegesebb szempont volt a nyelvi pontosságnál. (A törzsek nevének magyar átírási előzményeit lásd Fire–Erdoes 1988; Collins 1993.)

Az *oglala* és a *húgpápá* törzsnév egyértelmű, használata korábban a helytelenebb *ogallala* és *hunkpapa* formákban is ismert volt. A *síhászapá* helyett alkalmazott *feketelábú* is érthető a magyar nyelvi hagyomány szempontjából. A *brülé* és a *szanzark* tulajdonképpen az eredeti lakota *szicsángú* és *itázipkhó* (‘égett combúak’ és ‘íj nélküliek’) francia megfelelői, és Dee Brown óta a magyar olvasóközönség jobbra ezeket ismeri az eredeti helyett. Az *óóhénumpa* (‘két kondér’) viszont az angol változat alapján lett *túketl*, a *mnígóvózsú* pedig a könnyebb kiejthetőség érdekében szerepel angolosan, *minikandzsú* formában. A hét elnevezés mindegyike többféleképpen is használatos, és a terminológiai zűrzavar elkerülése végett talán célszerű lenne a sziú tárgyú fordítások esetében végre megállapodni valamelyik megoldásnál.

A törzsnevekkel kapcsolatos az alábbi megjegyzés is: „Egy viszonylag közismert törzs tagjai például saját magukat nevezték magukat, ma a latin ábécét használva Shyella formában írják le nevüket, az amerikai angol nyelv hagyományaiban ezt »Cheyenne«-nek írják, és »sájen«-nek ejtik. Hazánkban ráadásul a magyar kiejtés tovább torzította az indián neveket, s az előbbi törzs neve »csejenn« formában terjedt el.” (15. p.) Valójában ez a népnév lakota eredetű, a *sá híjelá* kifejezésből származik, és „vörös beszédűeket”, azaz idegeneket jelent. Így a sziúk hívták a sájeneket, ők (akik egy, a sziútól teljesen eltérő nyelvcsaládba, az algonkinba tartozó nyelvet beszélnek) saját magukra a *Tsistsistas* (ki-

ejtése körülbelül *dzisz-dzisz-tasz*) elnevezést használják ma is, ami 'emberi lény'-t jelent; hasonlóan a lakoták *ikcsé wicsásá*, 'igazi ember' önelnevezéséhez (Moore 1996).

Az Osiris fordításkötete mindamelllett, hogy kiválóan egyesíti magában a szélesebb olvasóközönség és a szűkebb szakmai érdeklődés kielégítésének szempontjait, alapvetően két tanulsággal szolgál. Egyrészt nagyon jellemző és több aspektusból is értelmezhető az a szerkesztői választás, amely a magyar indiánkép kontextusába, sőt annak történeti folyamatába is illeszkedően jelölte ki a magyarra átültetendő két művet. A „szíú főnök” és a „szíú indián sámán” hazai megjelenésének kérdésköre megérdemelne egy komolyabb vizsgálatot. Másrészt a szörszálhasogatásnak tűnő, ám elméleti megfontolások alapján annál fontosabb fordításbeli problémafelvetés jelzi, hogy bár a szíú jó néhány évtizede jelen vannak Magyarországon a közgondolkodás különböző szintjein, a velük kapcsolatban közkeletű terminológiai és nyelvi ismeretek a szakmai jellegű könyvkiadásban is érzékelhetően meghatározzák a fordítások jellegét. Evvel kapcsolatban célszerű volna egy alaposan végiggondolt magyar átírási rendszer kialakítása, amely a különböző kiadásokban megjelenő és különböző célközönségnek szánt indián tárgyú munkákat valamelyest közös nevezőre hozhatná.

JEGYZETEK

1. Ezek a kiadványok részben számot tartanak szűkebb értelemben vett szakmai érdeklődésre is, amit jelez, hogy némelyikük a magyar néprajztudomány bibliográfiájában is szerepelt a 1990-es években. A teljesség igénye nélkül összegyűjtött, inkább csak a főbb csapásirányokat jelző ismeretterjesztő-népszerűsítő kiadványok a közelmúltból a következők: Murdoch 1998; Pedrotti 2001; Sólyomfi Nagy 2001; Fekete–Szántai szerk. 2001; Sólyomfi Nagy 2002; 2003; Zimmerman 2003.
2. Az egyik ilyen típusú vonulat a *New Age* jellegű vallási mozgalmak által terjesztett indián spiritualizmus, mely körökben Black Elk valóságos prófétai tiszteletnek örvend (Steiger 1974; Powers, M. 2001:395–405). Ennek a mozgalomnak a hazai megnyilatkozásai is ismertek, melyek közül talán a neosámánista „magyar naptánc” szertartások és a „szivárvány harcosai” törzs nemzetközi táborozásai a legjellemzőbbek (<http://www.saman.hu/naptanc.htm>, <http://vhk.mediastorm.hu/szeptember/szivarvany.html>). A másik, nem kevésbé érdekes jelenség a lakota–magyar kapcsolatok legújabb kori megjelenése, így a Lakota–Magyar Baráti Társaság megalakulása vagy a Kaposmérőn Kassai Lajostól lovas íjászatot tanuló szíú csoport nemzetközi visszhangot kiváltó tevékenysége (<http://www.agria.hu/hmhirlap/1997/0218/hir18.html>, http://www.intlhorsearchery.org/daily_schedule.htm).
3. A lakota nyelvi oldalak legjobb, rendszeresen frissített összefoglalása: http://puffin.creighton.edu/lakota/index_language.html. Ezen a linkgyűjteményen kívül említhetünk néhány sokak által használt, illetve kuriózum jellegű, ám annál jellemzőbb internetes helyet. Rendszerezett online nyelvleckéket tartalmazó oldal, bőséges hangzó anyaggal: <http://www.elexion.com/lakota/iyapi/index2.html>; lakota nyelvleckék és kiejtési segédlet CD-ROM-on: <http://www.lakhota.com>; német–lakota nyelvkönyvek: http://www.geocities.com/lakota_iyapi; lakotául tanuló oroszok oldala: <http://lakhota.chat.ru/kinbas.htm>; lakotául tanuló fiatalok levelezőlistái a világhálón: <http://www.lakhota-sioux.com>; <http://groups.yahoo.com/DLNLlanguage/>; <http://groups.yahoo.com/lakhotaiyapi/>.

IRODALOM

BERKHOFER, ROBERT F.

1979 *The White Man's Indian: images of the American Indian, from Columbus to the present.* New York: Random House.

BOAS, FRANZ – DELORIA, ELLA C.

1940 *Dakota Grammar.* *Memoirs. National Academy of Science* 23(2):1–183.

BOAS, FRANZ – SWANTON, J. R.

1911 *Siouan, Dakota (Teton and Santee dialects) with remarks on the Ponca and Winnebago.* *Handbook of American Indian languages.* Bureau of American Ethnology Bulletin 40. Washington D. C.: Smithsonian Institution.

BORSÁNYI LÁSZLÓ

1987 „E nép nem olly rettentő s kegyetlen, mint sokan leírják...” – a hagyományos európai és magyar indiánkép más alakulása. *In Tanulmányok 1986.* Boglár Lajos – Ferenczy Mária, szerk. 22–35. Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség. /Történelem és kultúra, 3./

1990 *A sioux naptánc. Identitásválság vagy identitástudat?* *In Etnológiai tanulmányok Boglár Lajosnak ajánlva.* Borsányi László – Ecsedi Csaba, szerk. 136–139. Budapest: MTA Orientalisztikai Munkaközösség. /Történelem és kultúra, 5./

2001 *Hontalanok a hazájukban. Az első amerikaiak történelme Észak-Amerika történetében (XVII–XIX. század).* Budapest: Helikon.

BROWN, DEE

1973 *A Vadnyugat története indián szemmel.* Budapest: Kossuth.

BUECHEL, EUGENE S. J.

1924 *Bible history in the language of the Teton Sioux Indians.* New York: Benziger Brothers.

1939 *A grammar of Lakota. The Language of the Teton Sioux Indians.* Rosebud: Saint Francis Mission – Rosebud Educational Society.

1970 *Lakota–English dictionary.* Ed. by Paul Manhart S. J. Pine Ridge: Holy Rosary Mission.

BUSHOTTER, GEORGE

1887 *Texts in Lakota with interlinear translations by James Owen Dorsey.* Washington D. C.: Smithsonian Institution. /National Anthropological Archives./

COLLINS, RICHARD, SZERK.

1993 *Indiánok és ősi kultúrák Észak-Amerikában.* Budapest: Helikon.

DELORIA, ELLA C.

1932 *Dakota texts.* American ethnological society. New York: Stechert.

ENOCHS, ROSS ALEXANDER

1996 *The Jesuit mission to the Lakota Sioux: Pastoral theology and ministry, 1886–1945.* Kansas City: Sheed & Ward.

- EWERS, JOHN C.
1965 The emergence of the Plains Indian as the symbol of the North American Indian. Washington D. C.: Smithsonian Institution.
- FEEST, CHRISTIAN F., ED.
1987 Indians and Europe. An interdisciplinary collection of essays. Aachen: Rader.
- FEKETE ANDREA – SZÁNTAI ZSOLT, SZERK.
2001 Felhőnéző. Indián dalok, imák, versek. Szeged: Szukits.
- FIRE, JOHN (LAME DEER) – ERDOES, RICHARD
1988 Sánta Óz, a sziú indián sámán. Budapest: Európa.
- HOLLER, CLYDE
1995 Black Elk's religion: The sun dance and Lakota Catholicism. New York: Syracuse.
- MOORE, JOHN H.
1996 The Cheyenne. Peoples of America. Cambridge: Blackwell.
- MURDOCH, DAVID
1998 Észak-amerikai indiánok. Budapest: Park. /Szemtanú, 25./
- NEIHARDT, JOHN G.
1932 Black Elk speaks. New York: Morrow.
- NEWCOMB, W. W. JR.
1950 A re-examination of the causes of plains warfare. *American Anthropologist* 52(3):317–330.
- PEDROTTI, WALTER
2001 Az indián háborúk. A történelem atlasza. Pécs: Alexandra.
- POWERS, MARLA N.
2001 Cyberspirituality: Lakota on line. *Acta Ethnographica Hungarica* 46(3–4):395–405.
- POWERS, WILLIAM K.
2001 No Whites allowed: religion and rebellion at Pine Ridge. *Acta Ethnographica Hungarica* 46(3–4):383–393.
- RIGGS, STEPHEN RETURN
1890 A Dakota–English dictionary. Washington D. C.: Government Printing Office. /Contributions to North American Ethnology, 7./
1893 Dakota grammar, texts and ethnography. Washington D. C.: Government Printing Office. /Contributions to North American Ethnology, 9./
- ROOD, DAVID – TAYLOR, ALAN
1976a Elementary Bilingual Dictionary, English–Lakhota, Lakhota–English. Boulder: University of Colorado Lakhota Project.
1976b Beginning Lakhota. 1–2. Boulder: University of Colorado Lakhota Project.

SCHRÖDER, INGO W.

1999 Materielle und kulturelle Dimensionen des Kriegswesens der Plainsindianer: Die Comanche im 18. und 19. Jahrhundert. *In* Indianer der Plains und Prärien. Peter Bolz et al., Hrsg. 191–214. Bonn: Holos. /Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde Hamburg, 26–27./

SÓLYOMFI NAGY ZOLTÁN, SZERK.

2001 Hosszú Lándzsa. A feketelábú főnök emlékezései. Megcsappant Bölények Mezeje 1. Budapest: Szenzár.

2002 Geronimo. A legendás apacs vezér önéletrajza. Megcsappant Bölények Mezeje 2. Budapest: Szenzár.

2003 Törzsfőnökök bölcsessége. Red Jacket, Joseph és Seattle főnök beszédei. Megcsappant Bölények Mezeje 3. Budapest: Szenzár.

STARR, IVAN

1996 Lakota Eyapaha. Kendall Park, New Jersey: Lakota Books.

STEIGER, BRAD

1974 Medicine power. The American Indian's revival of his spiritual heritage and its relevance for modern man. Garden City, New York: Doubleday.

STOVER, DALE

1997 Eurocentrism and Native Americans. *Cross Currents* 47(3). <http://www.crosscurrents.org>.

ULLRICH, JAN

2002 Lakhota myth or when Iktomi still roamed the world. Prague: Argo.

WALDMAN, CARL

1999 Encyclopedia of Native American tribes. New York: Chekmark Books.

WHITE HAT, ALBERT SR.

1999 Lakota Iyapi un Wowapi nahan Yawapi. Reading and writing the Lakota language. Salt Lake City: University of Utah Press.

ZÁVODSZKY GÉZA

1992 Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig. Budapest: Atlanti Kutató és Kiadó Társulat – Tankönyvkiadó.

ZIMMERMAN, LARY J.

2003 Észak-amerikai indiánok. Hitvilág és szertartások. Földi és égi szellemek. Budapest: Magyar Könyvklub.